

DE SCHILDER
LODEWIJK JANSZ. VAN VALCKENBORCH

GEZEGD VAN DEN BOSCH.

DOOR

CH. C. V. VERREYLT.

AREL VAN MANDER zegt in zijn *Schilderboeck* van dezen kunstenaar: „Daer is noch gheweest eenen LODEWIJCK JANS. VAN DEN BOS, gheboren tot Shertoghenbosch, die seer fraey was van Fruyten en ghebloemt, die hij somtijdt maeckte als staende in een glas met water en gebruycter grooten tijt, ghedult en suyverheyt in, dat alles scheen natuerlijck te wesen; maeckende oock op de Bloemkens en Cruydekens den Hemelschen dauw, daer beneffens oock eenighe Beestgens, Vijfwouters, Vlieghskens en derghelijcke, ghelijck men zijn dinghen hier en daer bij den liefhebbers mach sien.

Hij was oock fraey van beelden als te sien is bij den Constliefdighen MELCHIOR WIJNTGIS te Middelborgh, daer van zijner handt is eenen seer schoonen Jeronimus, vier groote rondon soo branden, Fruyten als Bloempotten en ander stucxkens, seer wel en suyver ghedaen.

Oock is bij JACQUES RAZET van hem een glas met bloemen, seer aerdigh geschildert, en om dies wille ick nyet veel anders van hem weet te schrijven, stel ick hem hier beneffen zijnen Lantsman of geboort-stadtsgenoot (HIERONYMUS

VAN AKEN of BOSCH), op dat zijnen naem en lof onder den schilders in gedacht blijve."

Kon VAN MANDER omtrent zijn leven niets meedeelen, zijne navolgers waren tot heden niet gelukkiger, wijl zij zich bepaald hebben dezen schrijver alléén met andere woorden na te schrijven, zonder er iets bij te voegen.

Toch zag voor ruim dertig jaren reeds een boek het licht, waarin, zoo wij ons niet vergissen, belangrijke bijzonderheden betreffende dezen schilder voorkomen; let men op de overeenkomst van naam, beroep en woonplaats, dan valt er nauwelijks aan te twifelen, of de daarin besproken persoon is dezelfde welke door VAN MANDER bedoeld wordt.

Opmerkelijk is het, vooral voor onzen tijd, nu bijna alles is en wordt doorgesnuffeld om de minste daad van weinig bekende of minder vermaarde personen te leeren kennen, dat die bijzonderheden zoo geheel en al de aandacht der navorschers ontgaan zijn.

In 't bedoelde werk komt de naam van „LODEWIJCK JANSOON, schilder" of „LODEWIJK JANSSEN, schilder" herhaaldelijk voor ¹⁾, zelfs is er zijn familienaam in te vinden; want wij behoeven wel niet op te merken, dat de naam VAN DEN BOS of BOSCH hem is gegeven of door hem is aangenomen naar zijne geboorteplaats, gelijk in die dagen veelal geschiedde, o. a. met zijnen reeds genoemden vermaarden stad- en kunstgenoot.

Toen in 1566, gelijk bekend is, behalve in ons heele vaderland ook te 's Hertogenbosch, allerlei oproerige bewegingen uitbraken, speelde de schilder LODEWIJK JANSOON daarin eene voorname rol.

Hij was een der warmste aanhangers van het Bossche consistorie en een der ijverigste calvinisten in de genoemde stad, die de predikanten te gast ontving en trouw hunne predikationen bijwoonde.

De mannen van de nieuwe religie, ook wel „die van het consistorie" genoemd, wijl zij zich om hunnen kerkeraad schaarden, in wiens vergaderingen de politieke aangelegenheden meer nog dan de godsdienstige werden behandeld, en die als 't ware eene eigenmachtige regeering naast de wettige vormden, deden bijna geheel wat hun goeddacht. Zij hadden de hand in den beeldenstorm en

¹⁾ P. CUYPERS VAN VELTHOVEN, *Documents pour servir à l'histoire des troubles religieux du XVIe siècle dans le Brabant Septentrional*. Brux. et Bois-le-Duc, 1858; pag. 285, 300, 10, 19, 20, 22, 27, 30, 41, 51, 52, 54, 55, 61, 77, 87, 95, 423, 36, 47, 73, 78, 89 en 513.

Dit werk leert het Bossche consistorie van 1566 en '67 volledig kennen.

de daarop gevolgde troebelen, maakten zich meester van de kerken, hielden ze voor hun gebruik, en dulden geruimen tijd niet dat ergens in de stad, zelfs niet in particuliere woningen, mis of sermoen werd gehouden, zoodat de toestand in 't najaar van 1566 te 's Hertogenbosch er zeer verward uitzag en het zich liet aanzien, dat de mannen van het consistorie binnenkort heer en meester in de stad zouden zijn en eene regeering kiezen naar hun eigen zin.

Onze schilder, die daarbij steeds een der eersten was, zou volgens het loopend gerucht, alsdan hoogschout worden.

Den 10^{en} October, de dag van de tweede beeldstormerij in den Bosch, zien wij den schilder LODEWIJK JANSZON en GERARD PELGROM op het St. Jacobskerkhof oproerige redevoeringen houden tot het volk, hij zeide o. a.: „Willen zij nyet publiceren ter puyen¹⁾ aff, dat zij ophauwen zoude van luyen, schellen, bellen en misse te doen, zoe willen wij 't bestaen”.

Toen daarop een hoop kwaadwilligen het klooster Baseldonk op den Windmolenberg binnendrong om er alles te vernielen en weg te dragen, besloot de regeering met den hoogschout en de schutters derwaarts te gaan om de orde te herstellen.

Nauwelijks vernamen dit de mannen van het consistorie of zij zetten de beeldstormers tot krachten tegenstand aan, waarbij onze schilder door woord en daad het voorbeeld gaf, met dit gevolg, dat de mannen der wet zich door de vlucht moesten redden en de boosdoeners meester bleven van het convent, hetwelk met de meest uitgelaten boosaardigheid vernield werd, terwijl het gemeen alles roofde wat eenige waarde had. Kerken en kloosters deelden in hetzelfde treurige lot. Wat nog bij den eersten beeldenstorm op 22^{en} Augustus was gespaard gebleven, werd thans onder den voet gehaald.

In een stap van ongehoorde stoutheid kwam, op verzoek van het consistorie, een der verbonden edelen ANTONIE VAN BOMBERGEN op 16 Februari 1567 binnen den Bosch om er het opperbewind in handen te nemen, de zaak van de nieuwe religie te steunen en de stad tegen 's konings troepen, onder den graaf VAN MEGEN, bij een gevreesd beleg, te verdedigen. BOMBERGEN maakte zich spoedig meester van alles en heerschte bijna twee maanden met onbeperkte macht; de twee commissarissen der landvoogdes, tot herstel der rust gezonden, liet hij gevangen nemen, en duchtig op den graaf VAN MEGEN schieten.

De zaken der calvinisten namen echter zulken ongunstigen keer, dat BOMBERGEN den 11^{en} April de stad verliet, gevolgd door de predikanten en allen welke bij de troebelen betrokken waren.

---

¹⁾ Pui, verheven stoep van het stadhuis.

Onder degenen, die den Bosch voor goed hadden verlaten, behoorde ook de schilder LODEWIJK JANSZON.

Terecht had hij begrepen, dat hij, die in beroerten een der voornaamste raddraaiers was geweest, op geen genade had te hopen, zoo hij ooit in handen der Spanjaarden viel. De stad opende nu hare poorten voor 's konings bezetting; den 2^e Mei trok de kolonel BERNARD VAN SCHOUWENBURG haar met vier vaandelen Duitschers binnen. Spoedig volgde twee commissarissen en een secretaris om een uitvoerig onderzoek in te stellen naar alles wat er had plaats gegrepen.

Op de lijst der personen, wier schuld vooral moest nagegaan worden, stond de naam van onzen schilder.

Aan dit onderzoek en getuigenverhoor ontleenen wij deze bijzonderheden, waarvan wij de twee belangrijkste verklaringen der twee voornaamste getuigen woordelijk laten volgen.

„LODEWIJK JANSSEN, absent, wesende een schildere van zijnen ambachte, gewoent hebbende in de Ververstraete in zijn eygen huys, anders nyet hebbende dan hij met zijnen ambachte winnen mach en zekere schilderijen, die hij gemaect heeft; welke LODEWIJK oick eenen geweest is van degenen, die de voerschreve consistorie gehanteert heeft, ende heeft die predicanten getracteert ende te gaste gehadt, ende heeft die wake gehouden onder die van de voerschreve consistorie, ende is eenen van heurlieder principaelsten geweest”¹⁾.

„LODEWIJK JANSSENS VAN VALCKENBORCH, schilder, hebben der voerschreven consistorie groote assistentie gedaen, maer en mochte de voerschreve LODEWIJK in de voerschreve consistorie nyet comen, mits dat hij in overspel leefde; dat nochtans de voerschreve LODEWIJK altijts billijck heeft gesproken, gelijk hij deponent van den heeren scepenen gehoord heeft, ende dat sonder den-selven LODEWIJK in de leste commotie (onder BOMBERGEN) zeer qualick zoude hebben gegaen, maer dat hij alle dinghen ten beste keerde”²⁾.

Deze laatste verklaring is vooral van belang, omdat zij ons den familienaam van den schilder leert, hij heette dus LODEWIJK JANSZON VAN VALCKENBORCH³⁾.

Dat deze getuige zich vergist heeft, is niet te gelooven; BACX woonde ook in de Ververstraat en uit zijne verklaring blijkt, dat hij met zijn buurman den

1) Blz. 300. Verklaring van GOSEWIJN PIJNAPPEL, stadhouders van den hoogschout.

2) Blz. 310. Verklaring van JACOB BACX, rentmeester der staten van Brabant in het kwartier van 's Hertogenbosch.

3) Deze familienaam was te 's Hertogenbosch niet onbekend. Wij vinden er omstreeks denzelfden tijd: JOSEPH VAN VALCKENBORCH, pastoor van het groote gasthuis, lid der Illustre Lieve-Vrouwe broederschap, overleden aan de pest in 1554.

JASPER VAN VALCKENBORCH, genoemd luitenant van het Kloveniersgild in 1564 en '67.

schilder en zijne huiselijke aangelegenheden goed bekend was; men mag dus aannemen, dat hij zijn familienaam kon en moest weten.

Op de lijst der personen, die de commissarissen bij hun onderzoek „alreede culpapel vinden,” komt ook voor „LODEWIJCK JANSSE, schilder,” en onder de burgers, welke ter zake der troebelen den 24^e Maart 1568 voor de rechtbank gedaagd of gebannen werden, behoorde ook „LODEWIJCK JANSSE, schilder” ¹⁾.

Hoogst waarschijnlijk begaf hij zich, even als vele zijner uitgeweken medeburgers, naar het land van Kleef. Een oud geschiedschrijver, vermoedelijk ooggetuige dier vlucht, zegt: „Ende opten 11^e April (1567) hebben die predicanten en die vande gereformeerde religie binnen den Bossche alsulcke tijdinghe gecreghen, dat die meestendeel van dien met henne gereede goederen vuyter stadt zijn vertoeghen naer het land van Cleve toe” ²⁾.

Bij zijn vertrek schijnt hij zijne goederen te hebben meegenomen, daar zijn naam niet voorkomt onder die van de personen, wier meubelen wegens de troebelen door den hoogschout waren aangeslagen en verkocht. Ook de vader des schilders JAN VAN VALCKENBORCH, schijnt als aanhanger der nieuwe leer, eenigzins te zijn betrokken geweest in de beweging binnen den Bosch; met opzet drukken wij ons over deze beschuldiging twijfelachtig uit, omdat zij onder zestig getuigen voor de commissarissen, slechts door éénen tegen hem is ingebracht ³⁾. Door de vermelding zijns vaders, aannemende dat deze een bejaard man was, blijkt ons dat de schilder in die dagen op zijn hoogst den middelbaren leeftijd kan bereikt hebben, het is dus niet al te gewaagd zijn geboortjaar tusschen 1520 en 1535 te stellen.

Uit VAN MANDER, wiens werk in 1604 voor 't eerst het licht zag, moet men besluiten, dat hij den schilder niet meer heeft gekend, en deze toen reeds jaren dood was.

Het generaal pardon van 1574 deed vele gevluchte burgers naar den Bosch terug keeren, waaronder Mr. REINIER EVERZWIJN ⁴⁾, Mr. HENDRIK AGYLAËUS, AART JERONYMUS VAN KEELST en andere consistorianten van 1566 en '67, vrienden van den schilder; doch hem vinden wij er niet meer genoemd.

Nog worden vermeld MATHIJS en LAURENS VALCKENBORCH, beschuldigd hun geweer den kwaadwilligen te hebben overgereikt, toen de hoogschout de

1) HERMANS, *Versameling van kronijken betrekkelijk de stad en meyerij van 's Hertogenbosch*, blz. 293.

2) A. w. blz. 281.

3) CUYPERS VAN VELTHOVEN I. I. pag. 408.

4) Van de gebannen Bossche burgers werd bij het generaal pardon hij alléén uitgesloten. Zie *Kronijk van het Hisl. Gen. te Utrecht*, 1857, blz. 94.

Dit belette hem evenwel niet in 1578 het schepenamtb te bekleden.

beeldstormers uit het klooster Baseldonk wilde verjagen¹⁾. Zij kunnen bloedverwanten des schilders zijn geweest.

Omtrent de voortbrengselen van zijn penseel kunnen wij alleen meêdeelen, dat er eenige voorkwamen, behalve in de verzameling door VAN MANDER vermeld, in die van den aartshertog ALBERTUS en de aartshertogin ISABELLA te Brussel²⁾, welke uit de verzameling van WIJNTGES afkomstig ware.

JOHAN CHRYSOSTOMUS DE BACKER, in leven koordeken van Eindhoven, overleden 17 April 1662 te 's Gravenhage, bezat van hem een romer met bloemen, geschilderd met waterverf.³⁾

---

1) CUYPERS v. VELTHOVEN, l. I. pag. 379.

2) Zie *Dietsche Warande*, 1889, blz. 269, 273, 276 en 277.

3) *Archief voor Nederl. Kunstgeschiedenis*, V, blz. 296.

